

Çeşitli Yönleriyle
KERBELA
(Tarih Bilimleri)

I. Cilt

EDITÖR
Doç. Dr. Alim YILDIZ

T.C. BAŞBAKANLIK
TANITMA FONU

KÜLTÜR ve TURİZM
BAKANLIĞI

SIVAS - 2010

KERBELÂ VAKASINA YAKLAŞIMLARDA YÖNTEM SORUNU

Sönmez Kutlu

Yaşanan geçmiş ile oluşturulan tarih algıları arasında önemli farklılıklar bulunmaktadır. İlk dönem İslam tarihi ve meydana gelen siyasî olaylar da bundan nasibini almıştır. Bu dönemdeki siyasî olayları inceleyen kimsenin ya da tarihçinin tarih algısı, çoğu zaman geçmişî yansıtmamaktadır. Şöyle ki bazı tarihçiler, tarihe tanıklık eden sözlü ve yazılı her çeşit bilgi ve belgelerin tanıklığında “tarihi olayları olduğu şekliyle veya en azından ona en yakın bir şekilde”tespit etmesi ve tarihin niçin böyle geliştiğinin sorgulanması beklenirken, olayları yer ve zaman bağlamında naklederek kendi inancına veya düşüncesine tarihte yer açmaya çalışmıştır. Günümüz Müslüman toplumlarının bir tarih bilinci geliştirebilmesi için, siyasî ve itikadî düşüncelerini biçimlendiren, Şîî ravi ve tarihçiler yoluyla oluşan Kerbelâ algısıyla yüzleşmesi gerekmektedir. Bir mezhebe, soya ya da imama bağlılık veya onları yüceltme anlayışıyla oluşturulan tarih tasavvurları, günümüz İslam toplumlarının siyasî, itikadî ve toplumsal olaylar karşısındaki tepkilerini yönlendirici bir işlev görmektedir. Eğer bu kimselerin ruh ve inanç yapısı üzerinde Şîî, Sünnî, Mutezilî ve benzeri mezhebî anlayışlar etkili ise, o zaman bu tasavvurların farklılıkları ve aralarındaki çelişkiler daha da şiddetlenmektedir. Bu açıdan Kerbelâ Vakası’nın doğru anlaşılabilmesi, yöntem sorununun halledilmesi ile mümkündür. Konuya girmeden önce, analizlerime mukaddime oluşturması bakımından, İslam’ın tarihe ve onun aktörlerine yönelik bakış açısı konusunda birkaç noktaya dikkat çekmek istiyorum.

İslam’ın, tarihin herhangi bir kesitinde herhangi bir topluluğun, şahıs veya şahısların yaşadığı tikel olayların doğruluğunu savunmak, kutsallaştırmak ve yaşanan siyasî-toplumsal tecrübeyi haklı çıkarmak gibi bir amacı yoktur. Asıl amacı tarihte meydana gelen olaylardan veya toplumun mevcut kültürel belleğindeki verili durumdan hareketle şahıslardan ve toplumlardan bağımsız tarih-üstü evrensel ilkeler ortaya koymaktır. Bu anlamda İslam’ı ve onun temel hedeflerini, bir şahsın, bir ailenin, bir toplumun veya bir mezhebin hedeflerine indirgemek veya onunla özdeşleştirmek pek çok sorunu beraberinde getirecektir. Aslında din, felsefi

bir yöntem kullanarak kendisini kültür ve tarih-üstü bir zeminde haklı çıkarmaya çalışır; kıssaları, bir toplum veya şahıslar etrafındaki hikayeleri, vermek istediği mesaj için bir örneklem olarak kullanır ve orada geçen olaylarda öne çıkan şahısların kimliği, soyu sopo üzerinde durmaz. Onlarla ilgili tarihi boşlukların doldurulmasıyla da ilgilenmez.

Ayrıca tarihsel olayları sırf hatırlatmak veya onları düzene koymak gibi bir amacı da yoktur. Onun için önemli olan zikredilen olayları yönlendiren zihniyetin çözümlemesini yapmak ve zihinlerde yeni bir mefkûre oluşturmak için onu yeniden anlamlandırmaktır. Bu sebeple Hz. İbrahim, atalardan ve geçmişten gelen putperestliğin sorgulanmadan kabulünü isteyen kültürel belleği eleştiren bir örnek olarak sunulur.

Bu kültürel belleğin ruh ve inanç yapısını çözümlemeye ve onun üzerinden İslam mesajına muhatap olanlara yeni bir tarih bilinci vermeye ve buna zihnî düzeyde ve eylemlerle bir süreklilik kazandırmaya çalışır. Böylece kendi inanırlarına yeni bir kişilik oluşturarak, bu dünyada anlamlı var oluş bilinci ve sorumluluğu doğrultusunda hareket etme duygusu kazandırır.

Kur'an, kendine özgü tarih anlayışıyla, bireyleri psikolojik yetenek, kabiliyet ve özelliklerini geliştiren ve dönüştüren bir unsur olarak öne çıkararak onların kendilerini tanımalarını sağlar ve onları harekete geçirir.

Atalara körü körüne bağlanmayı ve onları taklit etmeyi eleştiren Kur'an, kişisel sorumluluk ve özgürlüğün esas olduğunu, kimsenin bir başkasının günahını ve sevabını yüklenemeyeceğini, herkese çalıştığının karşılığının verileceğini, zerre kadar iyilik veya kötülüğün karşılıksız kalmayacağını, herkesin tek başına hesaba çekileceğini önemli ilkeler olarak benimser. Yine Kur'an'ın insan anlayışında kimse günahsız değildir ve herkes mutlaka hesap verecektir; hesaba çekilmeden ceza ve mükâfat yoktur. Dolayısıyla herkes gibi Peygamber Hz. Muhammed, Ebû Bekir, Ömer, Osman, Ali, Fatıma, Hasan, Hüseyin, Ayşe, Zübeyr, Talha, Muaviye, Yezid, Amr b. As ve Ebû Musa el-Eşarî de tek başına hesap verecektir. Hiç bir aile, sınıf ve mezhep mensubu veya lideri farklı muameleye tabi olmayacaktır. Kur'an'ın şu ayeti bu gerçeği açık ve net bir şekilde ortaya koymaktadır: "Kendilerine peygamber gönderilen kimseleri de, gönderilen peygamberleri de mutlaka sorguya çekeceğiz."^[1] Dolayısıyla gerçek mümin olmak en üstün derecedir^[2] ve bunun dışında insanlar birbirlerine karşı ayrıcalığa sahip değildir. İnananlar arasında üstünlük, kişinin kulluk bilinci ve özgür iradesiyle yaratılışına uygun (mebde) ve sonucunu düşünerek (mead) sağlam iş yapması ve bilinçli bir hayat yaşamasındadır. Kur'an, inananların

birbirleriyle ilişkilerinde ölçülü ve samimi davranmalarını, iyilik ve hayır konusunda dayanışma, yardımlaşma ve yarış içerisinde olmalarını ister. İnananların birbirlerine karşı kin ve nefret beslemelerini ortadan kaldırmayı hedefler. Allah, vahiy göndermekle, özelde Hz. Peygamber ve genelde ona inananların tamamını, yani bütün insanları temizlemek ve arındırmak istemiştir. Öncelikle Allah'a, ahiret gününe inanan ve hayır işleyenler Allah'ın velisi ve dostu ilan etmiştir.

Her bir insan Allah'ın özenle yarattığı bir varlık olması bakımından eşit olmakla birlikte, inananları birbirinden üstün kılan, iman ettikten sonra yaptıkları iyilik ve güzel davranışlar (Salih amel) ile elde ettikleri ilimdir. Bunların dışında inananları Allah katında birbirinden üstün kılan şey yoktur. Nitekim gerçek üstünlüğün, iman ettikten sonra sorumluluk bilinciyle nitelikli ve kaliteli iş yapmakta (takva) olduğunu, Kur'an temel ilkelerden birisi olarak benimsemiştir: "... Sizin Allah yanında en üstü olanınız, ona en saygılı (takva) olanınızdır." [3] Burada sözü edilen takva, her çeşit küfürden, çirkinlikten, eksiklikten, aşırılıktan, haksızlıktan, adaletsizlikten uzak durup, kemal mertebesine erişmektir.[4] Az önce zikredilen ayetten ve "İnsana ancak çalışmasının karşılığı vardır"[5] ayetinden anlaşılıyor ki, insanların saygınlığı emeğine ve iyiliklerine göre olacaktır. İnsanlar arasında üstünlük ölçütlerinden birisi olan ilme gelince, bilgi bir erdem olarak görülmüştür."Bilenlerle bilmeyenler hiç bir olur mu?" [6] ayetinde de belirtildiği gibi Allah'ın nazarında müminin değeri, belli bir soydan olmakla değil, gerçeğin araştırılmasına önem vermek, bilgili olmak, Allah'ın dininde sebat etmek, tefekkür ve tecessüs sahibi olmak, iyilik yapmak, Allah'ın sevdiği ve Allah'ı seven kişi olmaktır. Bu niteliklere sahip bir kimse, nesebi ne olursa olsun, ailesi kim olursa olsun Allah'ın saygın bir kuludur. [7]

Allah'a inanan her insan, Allah'ın velisidir, yani dostudur. Kur'an bu gerçeği şöyle dile getirmektedir: "İşte burada yardım ve dostluk, Allah'a mahsustur. Mükâfatı en iyi olan O, en güzel akibeti veren yine o dur." [8] Allah'ı dost edindikten ve onu sevdikten sonra Hz. Peygamber ve ona inananların dostluğu gelmektedir.

Aşağıdaki ayetlerden de anlaşıldığına göre, bu konuda, Peygamber de dahil, onun ev halkının veya ona yakın olanların hiç bir ayrıcalığı yoktur: "Sizin dostunuz (veliniz), ancak Allah'tır, Resulüdür, iman edenlerdir; onlar ki Allah emirlerine boyun eğerek namaz kılar zekat verirler." [9] ve "Kim Allah'ı, Resulünü ve iman edenleri dost edinirse, üstün gelecek olanlar şüphesiz Allah tarafını tutanlardır." [10] Dolayısıyla bütün müminler eşit derecede birbirinin dostu ve velisidir; hiç kimse soyu, hanesi, mezhebi veya

tarikâtı itibariyle bir önceliğe sahip değildir: "Mümin erkeklerle mümin kadınlar da birbirlerinin velileridir. Onlar iyiliği emreder, kötülükten alı korlar, namazı dosdoğru kılarlar, zekâtı verirler, Allah ve Resulüne itaat ederler. İşte onlara Allah rahmet edecektir. Şüphesiz Allah aziz, hikmet sahibidir."^[11]

Peygamber dışındaki kişileri sevip sevmemek imanın şartı değildir. Aksi taktirde insanların ruhbanlaştırılması veya ilahlaştırılması gibi bir sonuç doğurabilir. Bazı İslam bilginleri Allah'ı sevmeyi, ona saygıyı, itaati ve kibirlenmemeyi iman hasleti olarak sayarken Peygamber sevgisini iman hasletlerinden saymamış, sadece Peygamber'e imanı ve onun nebi olarak Allah'tan getirdiklerini tasdik etmeyi imanın şartı olarak görmüşlerdir.^[12]

İlk dönem İslam tarihi ile ilgili doğru ve güvenilir bir bilginin üretilebilmesi ve ortak bir tarih bilincinin oluşturulabilmesi için, öncelikle yöntem ve yaklaşım sorununun çözülmesi ve bu konudaki malzemenin bilimsel araştırma yöntemlerine uygun olarak ve tarihsel tenkit süzgecinden geçirilerek kullanılması hayati bir önem taşımaktadır. Duygusal (psikanaliz), dinî, itikadî, siyasî ve ictimai pek çok cephesi bulunan Kerbelâ Vakası söz konusu olunca, bunun önemi daha da artmaktadır. Biz burada farklı meslek veya mezheplerin Kerbelâ Vakası ve Hz. Hüseyin'in tarihsel kişiliği ile ilgili yaklaşımları tek tek analiz etmek yerine gerek kaynakların kullanımı ve olayların aktarımında, gerekse bunların yorumlanmasında ortaya çıkan yöntem sorunlarını analiz etmeye çalışacağız.

a) Kerbelâ Vakası'nda Tanık ve Kaynak Sorunu

Bilimsel açıdan, Kerbelâ vakası çerçevesinde en önemli yöntem sorunlarının başında tanık ve kaynaklarla ilgili sorunlar gelmektedir. Kerbelâ olayının tarafları veya bu olaya tanık olanlar, her hangi bir eser yazmadığından elimizde birinci el kaynak niteliği taşıyan bir esere sahip değiliz. Tarihsel malzeme, olaya tanık olanlardan dinleyen kişiler yoluyla bize ulaşmıştır. Bu sebeple konuyla ilgili veriler, ikinci ve üçüncü el kaynak özelliğini taşımaktadır.

Tarihçiler, Tabakat yazarları arasında Kerbelâ ile ilgili bilgilerin temel kaynağını, büyük ölçüde Kerbelâ olayından sonraki üçüncü nesilden olan Ebû Mihnef Lut b. Yahya'nın eseri oluşturur. Hâlbuki Ebû Mihnef (157/774)'in *Maktele'l-Huseyn* adlı eseri, olaydan en az elli yıl sonra yazılmış olduğundan birinci el kaynak niteliği taşımaz. Daha sonraki tarihçiler, genelde onun metnini ya bizzat görerek veya ondan dolayı olarak naklederek bu konuda bilgi vermektedirler. Klasik İslam tarihçilerine kaynaklık eden

gerek Ebû Mihnef, gerekse diğer *Maktelu Huseyin* adıyla eser yazanlar[13], Kerbelâ olayına tanık olmamışlardır. Ancak bu olayı gören veya duyanlardan yararlanarak eserlerini kaleme almışlardır. Özellikle Ebû Mihnef (157/774) 'in eserini, Şîî bakış açısıyla telif ettiğini ve Emevî yöneticiler ile Yezid'e her fırsatta lanet okuduğu görülmektedir.

Daha sonraki Şîî olmayan tarihçiler, bu tür ifadeleri ayıklamışlardır. Bununla da kalmamışlar; Ebû Mihnef (157/774) 'in metni üzerinde önemli tasarrufla bulunmuşlardır. Aslında Ebû Mihnef (157/774) ve diğerlerinin olayla ilgili verdiği bilgilerde genel olarak bir uyuşma var gibi görünmektedir. Ancak içeriklerini ayrıntılı bir şekilde incelediğimizde ve konuyla ilgili rivayetleri karşılaştırdığımızda oldukça önemli görüş ayrılıklarının bulunduğu ve dönemin siyasî-dinî ortamına göre rivayetler üzerinde oynandığı açıkça hissedilmektedir.

Kerbelâ Vakası ve Hz. Hüseyin konusunda tarihçilerin rivayete ve tahkiye etmeye dayalı - kelamcılar, hadisçiler, fakihler, mutasavvıflar ve edebiyatçılar da dahil edilebilir- tarih yazıcılığı olayları anlamaya ve yorumlamaya çalışan yaklaşımın önünde bir engel oluşturmaya devam etmiştir.[14]

Rivayete ve tahkiye etmeye dayalı tarih yazıcılığının en önde gelen ismi Taberî'dir. Sonraki kaynakların pek çoğu, Kerbelâ konusunda onun *Târîhu'r-Rûsûl ve'l-Mülûk* adlı eserine dayamaktadır. Olayları yorumsuz olarak ve eleştiriye tabi tutmadan anlatan Taberî, Kerbelâ olayı ile ilgili kendinden önce aktarılan haberleri 60/681 ve 61/682 yılı olayları içerisinde kronolojik sıraya koyar.

O, olayın her iki tarafının tanıklarından gelen rivayetlere ulaşmaya çalışmışsa da Ebû Mihnef'in eseri onun asıl malzemesini oluşturmuştur. Taberî'nin bu konuda kullandığı kaynaklar yoğunluk sırasına göre Ebû Mihnef (157/774), Hişam b. Muhammed, Ammâr ed-Dühenî, Husayn b. Abdirrahman, Amr b. Ali, İbn Sa'd ve Ömer b. Şebbe'dir.[15] Yezid için beyat istenmesiyle başlayan Kerbelâ sürecinin Müslim b. Akîl'in Kufe'de yaşadıklarına kadarki kısımda Ammâr ed-Dühenî'nin rivayetlerini kullanır. Buna rağmen, İbrahim Sarıçam'ın da tespit ettiği gibi, aynı olayı, "daha doyurucu ve tamamlayıcı bulduğunu kaydettiği Ebû Mihnef'ten nakletmektedir." [16].

Taberî, zaman zaman olayla ilgili bilgilerde bunlarla yetinmez ve her iki tarafın tanıklarından da yararlanır. Meselâ, çatışma sırasında Hz. Hüseyin'in yanında yer alan Dahhâk el-Maşrîkî'den ve Ebû Mihnef (157/774) 'ten aktarır. Ayrıca az sayıda olmakla birlikte Ömer b. Sa'd b. Ebî

Vakkâs'ın komuta ettiği Yezid taraftarlarının rivayetlerine de ulaşmaya çalışır. [17] Bununla birlikte Taberî, Ömer b. Sa'd ile ilgili bilgileri, Avâne b. Hakem'den ve -Ebû Mihnef aracılığıyla da olsa- Hz. Hüseyin'in şehid edilmesine tanıklık eden Kesîr b. Abdillâh eş-Şa'bî'den aktarmaktadır. [18] Aslında Taberî, daha çok Ebû Mihnef (157/774) 'in en ayrıntılı versiyonunu kullanan Hişam b. Muhammed el-Kelbî (204/819-820) 'ye güvenmektedir. Onun rivayetlerinin güvenilirliği Belazürî (279/892) ve diğerleri tarafından farklı isnadlarla Ebû Mihnef'ten aktarılanlarca da doğrulanmaktadır. İbnü'l-Kelbî ise, Avane b. el-Hakem (147/764) 'den gelenlerle tamamlamaktadır. İbnü'l-Kelbî, birkaç rivayeti de Şîî Cabir b. Yezîd el-Cu'fî (128/746) ve Şîî el-Asbağ b. Nubate (1./7. asır) 'nin oğlu el-Kâsım'dan almaktadır.

Taberî'nin kullandığı bir başka kaynak da İmamiyye'nin 5. imamı Ebû Ca'fer Muhammed el-Bakır (114/732) 'ın rivayetleridir. Ondan bu rivayetleri Şîî Ammar b. Muaviye ed-Dühnî (133/750-51) yoluyla aktarır. Konuyla ilgili rivayet, Muhammed Bakır'ın görüşünü yansıtır ki bu, Şîa tarafından da kabul edilmiş olmalıdır. Bazı farklılıklarla İbnü'l-Kelbî'nin rivayetleriyle uyumludur. Taberî, bu ikisinden aldıklarına Ebû'l-Huzeyl Husayn b. Abdîrrahman'dan gelen bazı kısa bilgileri ve Ömer b. Şebbe'den birkaç ayrıntılı bilgiyi ekler. Aynı kaynaktan yararlanılmış olmasına karşın bu eserlerde rivayetler üzerinde oynanmış veya bazılarına yer verilmemiştir. Örneğin Hz. Hüseyin ve İbn Zübeyr'in Medine'de Velid ile görüşüp görüşmediği konusu Ebû Mihnef'in eserinde açıkça belirtilirken Taberî, bunlar üzerinde tasarrufta bulunmuştur. [19] Bunun yanı sıra özellikle Kerbelâ ile ilgili dökümanlarda, Yezid b. Muaviye ailesinin yanı sıra Hüseyin b. Ali ve Abdullah b. Zübeyr ailesi olayın aktörleri arasında iki önemli aile olarak zikredilir.

Taberî'nin Yezid b. Muaviye dönemini İngilizce'ye çeviren I.K.A. Howard, klasik kaynakların özellikle Kerbelâ vakasında hangi kaynakları nasıl kullandıkları ile ilgili önemli sorunlara dikkat çekmektedir. [20] Konuyla ilgili kendi kanaatlerimizi de ekleyerek bu konudaki sorunları kısaca şöyle özetleyebiliriz: Taberî öncesinde kaleme alınan birkaç tarihi kaynak, olayı Abbasî siyaseti ekseninde ele almaktadır. Kaynaklarını belirtmeyen "Dineverî (282/895-96) ve Ya'kubî (292/905), olayla ilgili rivayetleri, Yezid'e muhalefet olarak Hz. Hüseyin ve Abdullah b. Zübeyr odaklı özetleyerek ve bazan yorumlayarak vermektedirler. Taberî ise, ayrıntılı rivayetler kullanmakta ve bunların senetlerini vermektedir. Belâzürî (279/892) eserinde Taberî'nin rivayetlerini değerlendirmemize yardımcı olacak ayrıntılı bilgiler sunmaktadır. Halife b. Hayyat (246/860) Hüseyin ile

ilgili özet bilgilerle yetinirken Abdullah b. Zübeyr ile ilgili daha fazla bilgiye yer vermektedir. Taberî sonrası tarih yazıcılığında Taberî'nin Kerbelâ ile ilgili rivayetleri hiçbir eleştiriye tabi tutulmaksızın bazı isnad değişiklikleri veya içerik üzerindeki tasarruflarla alınıp kullanılmıştır. Mesudî (345/956), Taberî ile aynı kaynakları kullanmasına rağmen isnatları atmıştır. Şîî Şeyh Müfid (413/1022), konuyla ilgili rivayetleri Taberî'den aktarmaktadır. İbnü'l-Esir de Taberî'nin yolunu takip etmiştir. Bu son üçü bilinenlere çok az şey ilave etmiştir. *Mekâtilu't-Talibiyyin* adlı eserin sahibi Ebû'l-Ferec el-İsfahânî (356/967), Hz. Hüseyin'in ölümü ve taraftarları konusunda Taberî'nin kaynaklarını kullanır, ancak tamamen farklı isnatlara dayanır. Hüseyin'in ölümü ile ilgili bütünüyle farklı bir tarih yazıcılığı türü, İbn A'sam el-Kûfî (314/926) 'ye ait olan, Hz. Hüseyin'in doğumu ve sonrasındaki olayları, başarı ve maceralarını, ölümü ve sonrasındaki olayları olağanüstü mucizeler düzeyine çıkararak anlatan menkıbevî tarih yazıcılığıdır ve onun etrafında büyük bir edebiyat oluşmuştur. [21] Bu gelenek daha sonra başta Harezmi'nin *Maktele'l-Hüseyin*'i olmak üzere bu adla Farsça, Arapça ve Türkçe kaleme alınan edebî eserlerde devam ettirilmiştir.

b) Kerbelâ Vakasının Analizinde Eleştirel Yaklaşımın Olmaması

Tarih araştırmalarının kendine özgü yöntemi ve uyulması gereken temel ilkeleri bulunmaktadır. Bir tarihçi, güvenilir tanıklara dayanarak geçmiş hakkında bilgi verir. Elindeki yazılı ve sözlü bilgi ve belgelerin ne tür malzeme olduklarını ve ne kadar güvenilir olduğunu tespit ederek işe başlar. Bu malzemenin kaynak tenkidini yaptıktan sonra güvenilir olanları tanık olarak kullanır. Sadece kendini haklı çıkaracak belgeleri esas almaz ve bunlara seçmeci yaklaşmaz.

Ayrıca araştırmasını hangi yöntem ve ilkelere bağlı yapacağını önceden belirler. Tarihçi, incelediği alanda güvenilir bir bilgi üretebilmesi için, olayları tahlil ederken, içinde yetiştiği siyasî ortamdan, etnik ve mezhebî kimliğinden mümkün olduğu kadar sıyrılmaya özen göstermelidir. Dolayısıyla araştırmacı, incelemesine siyasî olay veya olayların aktörleri durumunda olan tarihi şahsiyetlerden birisini tercih ederek veya yücelterek, diğerini ise aşağılayarak veya lanet okuyarak işe başlamaz. Aksi takdirde kendi değer yargılarını mensubu olduğu mezhebin olaya bakışını tarihe dayatmış olur.

Dahası geçmiş olayları denetleyerek kanıtlanmış bilgi üretmek yerine tarihi kendi algı biçimine uygun hale getirmeye veya tarihi yeniden inşa etmeye ve kurgulamaya çalışan bu yaklaşım; tarihi, dinî ve herhangi bir

mezhebi iktidar aracı olarak kullanan ideolojik tarih algısına kapı aralar. [22] Kerbelâ vakasıyla ilgili gerek klasik kaynaklar gerekse çağdaş araştırmalar, bir kaçı istisna edilecek olursa, [23] bu olumsuz yaklaşım tarzından maalesef kendilerini uzak tutamamışlardır.

Taberî, tarihini yazarken kendisine bir yöntem seçmiştir. Bu yöntem Kerbelâ hadisesi konusundaki farklı rivayetleri aktarmada önemli bir işlev görmüşse de bu haberlerin ayıklanması ve kaynak kritiğinden geçirilerek bize sunulması konusunda yetersiz kalmıştır. Nitekim Taberî, bunu açıkça itiraf etmekte ve kendi rivayetlerini kullanacak olan tarihçileri uyarmaktadır: “Benim bu kitabımı gözden geçirenler bilsinler ki, bu eserimde aktardıklarımın çok azı hariç geriye kalanlarının hiç birisi, aklî delillere, insanların fikir ve akılları ile düşünerek buldukları sebeplere dayanmayıp, ancak senetleriyle ravilerini gösterdiğim haber ve rivayetlere dayanır. Çünkü geçip gidenlere ve sonra gelenlere dair olan haber, olay ve hadiselerden her biri, bunları gözleri ile görmeyen ve o zamanları idrak etmeyenlere, ancak o halleri gören ve işitenlerin haber vermeleri, o haberleri nakletmeleriyle bilinir, akıl ve fikir ile bilinmez.”[24]

İslam tarihçileri, birkaç istisna dışında, geçmişte yaşanan Cemel, Sıffin, Kerbelâ ve Harre Vakası’nı eleştirel bir bakış açısıyla incelememişlerdir. Kerbelâ Vakası konusunda Şîî ravilerden gelen bilgilerle ilgili Taberî, bazı tasarruflarda bulunursa da genelde aktarmakla yetinir ve eleştirilerde bulunmaz. Ayrıca İslam tarihçileri kaynak olarak Şîî ravi veya tarihçilerin bilgilerine veya onlardan yararlanan Taberî ve diğerlerine dayandığı için yeterince tarafsız olamamıştır. Sadece İbn Kesîr ve İbn Teymiye, Kerbelâ ve Aşura ile ilgili bilgileri eleştirmekten de geri durmamıştır:

İbn Kesîr bu haberleri uyduran Şîî ravileri şöyle eleştirir: “Hz. Hüseyin’in Aşura günü öldürülmesiyle ilgili uydurdukları haberler, Şia’nın en fahiş yalanlarındanandır.

Onlar, o gün güneşin tutulduğunu, hatta yıldızların görüldüğünü; o gün hangi taş kaldırıldıysa altından kan bulunduğunu, göğün her tarafının kızıla büründüğünün, güneşin kan gibi kızıl ışınlar yaydığını, göğün kan pıhtısı rengine büründüğünü, yıldızların birbiriyle çarpıştığını, göğün kızıl kan yağdığını ve bundan önce böyle bir kızılığa bürünmediğini ve benzeri rivayetleri aktardılar.” [25] Özellikle İbn Kesir, Ebû Mihnef’ten gelen rivayetlere ihtiyatla yaklaşır ve onların bir kısmını almaz. Bir kısmını ise Taberî ve diğer önemli âlimler naklettiği için nakleder. Fakat bunlarla ilgili şu çekinceyi koyar.”Bu Hz. Hüseyin’in öldürülmesi ile ilgili haberlerdir. Bunlar, böyle âlimlerin sözlerinden alınmıştır. Şia’nın yalanlarından olmayan

haberlerdir.”[26] Hatta o, bu yolla nakletmesinden dolayı da özür diler: “Şia ve Rafıza’nın Hz. Hüseyin’in öldürülmesi ile ilgili pek çok yalanları ve batıl haberleri vardır. Belli ölçüde zikrettiğimiz ve burada naklettiğimiz bazı haberler tartışmalıdır.

Eğer İbn Cerir et-Taberî ve diğer önemli bilginler ve imamlar bunları zikretmeseydi ben de aktarmazdım. Bunların çoğu Ebî Mihnef Lut b. Yahya’nın rivayetleridir. O bir Şîî idi. İmamlar indinde hadiste zayıf görülürdü. Ancak bu tür şeyleri bilen ve başkasının yanında bulunmayan haberleri aktaran Ahbarî ve hafız birisidir. Bu konuda eser tasnif eden sonraki bilginlerin bir çoğu bu tür haberleri ona nisbet etmiştir.”[27]

c) Vakanın Sosyal Tarih Boyutunun İhmali ve Psikanalitik Yönden Analizinin Yapılmaması

Hz. Peygamber’den sonra hilafet konusunda yaşanan gelişmeler ve ilgili tartışmalar incelediğinde, henüz kabile toplumundan iman toplumuna geçişin tam sağlanamadığı ve bu konuda üretilen çözümlerin, “o gün geçerli sosyal durumun belirlediği yöntemle, “kabile mantığı”[28] çerçevesinde üretildiği açıkça görülecektir. Hz. Ebû Bekir ve diğerlerinin İmamlar Kureyş’ten olur veya Evs ve Hazrec kabilelerinin “bir emir sizden bir emir bizden” demeleri ve Hz. Osman ve Ali döneminde yaşananlar, bütünüyle Müslümanlar arasındaki siyasî kültürün oluşmasında kabilecilik ve asabiyet unsurunun belirleyici bir rol oynadığını göstermektedir. Siyasî iktidar olma konusunda genelde Kureyşî olmak, özelde Haşimî veya Emevî ya da Zübeyrî, olmak bu işi üstlenmek için meşruiyet kaynağı oluşturmuştur. Haşimîlerin her defasında bertaraf edilmesi, onları yeni meşruiyet alanları geliştirmeye sevk etmiştir.

Nitekim ilim sahibi olmayı, belli bir ilmi sınıfa mensup olmayı ve belli bir inanç etrafında birleşmeyi ifade eden vasilik fikrini bu çerçevede geliştirmiştir. Bu, kabile mantığını itikadî veya akide mantığıyla birleştirmek suretiyle yeni bir güç oluşturma girişimidir. Emevî-Haşimî çekişmesi, yani siyasî temelli Ali taraftarlığı ve Osman taraftarlığı (*Şiatu Ali* ve *Şiatu Osman*), itikadî taraftarlığa dönüştürülmek istenmiştir. Bu da çekişmenin Haşimî soyundan olmayan mevali veya başka kimselerin önderliğinde yeni bir mahiyet kazanmasına sebep olmuştur. Böylece Ali yandaşları için, Sebeiyye ve Muhtariyye tabiri, Emevî yandaşları için ise Osmaniye tabiri kullanılmaya başlanmıştır. Bu aşamadan itibaren Ali ve soyu ile ilgili meşruiyet için özel bir mitoloji üretilmeye başlanmış ve neticede bir Şîî İmamet mitolojisi ortaya çıkmıştır.

Tarihi, ilahî iradenin müdahalesiyle gerçekleşen olaylardan ibaret görenler, tarihî ve siyasî olayları tarih dışı veya tarih ötesi unsurlara bağlayarak incelemeye yatkındırlar. Müslüman tarihçiler, bu algı biçiminin etkisinde kaldılar ve bunun tesisi için Yahudilik ve Hıristiyanlıktaki mitolojik unsurlara müracaat ettiler. Bu süreçte Kerbelâ ve Hz. Hüseyin de nasibini aldı. Hz. Âdem'den on dört bin yıl önce yaratıldığını ve Kerbelâ'da öldürülmesinin akabinde önemli mucizevî olayların gerçekleştiği şeklinde benzeri söylencelerle Hz. Hüseyin bütünüyle mitolojik bir karaktere büründürülmüştür.

Vasî'nin oğlu ve Hz. Peygamber'in esbatı, Müslümanların esbatı gibi tanımlamalar, Musa ve Harun arasındaki kıyaslamalar ve Harun'un çocuklarının isimleriyle karşılaştırmalar sonucunda ortaya çıktı. Yahya gibi başının kesilerek öldürüldüğü söylenerek Kerbelâ'ya ve Hz. Hüseyin'e ilahî bir içerik kazandırılmak istenmiştir. Emevîler de meşruiyetleri için benzer unsurları kullanmıştır. Emevîler, siyasette Kureyş meşruluğuna, akide açısından "Allah'ın kaza ve kaderine dayanmıştır. [29] Aslında Sıffîn ve Kerbelâ'da yaşananları, toplumsal açıdan tahlil ettiğimizde, bu olayın asıl aktörleri Ümeyyeoğulları ve Haşimoğulları idi. Gerçekte Hz. Hüseyin ve Yezid, bu iki kabile arasında İslam öncesinden gelen siyasi ve ekonomik mücadelenin yeni bir formunu temsil ediyordu. Bundan dolayı, Emevî ve Haşimiler, Arab'ın iki Ehl-i Beyt'i olarak görülmekteydi. Bu mücadele, İslam öncesine uzanmaktaydı ve bütünüyle ekonomik ve siyasî sebeplere dayanmaktaydı.

Bu kabile rekabetinin odağında iktisadî ve dinî bir merkez olan Kâbe'nin ele geçirilmesi vardı. Buradaki hizmetleri ve sermayeyi elinde tutanlar, maddi açıdan önemli bir başarı elde etmiş demektir. Haşimiler sadece Kâbe'yi ziyarete gelenlere su verme (sikaye) görevini elinde bulunduruyordu; diğer pek çok görevi Emevîler ele geçirmişti. Peygamber'in Haşimilerden gelmesi bu rekabeti daha da kızıştırmıştı. Bu durum onların yeni gelen mesajı kabullerini geciktirdi.

Sonuçta Hz. Muhammed Mekke'yi onların elinde aldı ve Emevîler azad edilmiş esirler haline geldi. Hz. Muhammed, *Ehl-i Buyutâ*ı Kabe'ye yönelen herkesi kucaklayacak şekilde Ehl-i Beytullah'a (Ehl-i Kible) dönüştürdü. Böylece kabile esasına dayanmayan ve bütün inananları kucaklayan ve onları eşit gören bir İman topluluğu kurmaya çalıştı. Fakat Hz. Muhammed'in vefatından sonra durum değişmeye başladı ve hilafet meselesinin çözümünde *Ehl-i Buyutât* rekabeti tekrar canlanmaya başladı. Nitekim Muhammed ibnü'l-Hanefiyye, babası Hz. Ali ile Muaviye, daha

genel olarak Haşimîler ile Emevîler arasındaki çatışmayı bu doğrultuda değerlendirmiştir: "Araplar, iki Ehl-i Beyti, Allah'a ortak koştukları Tanrı yapmışlar: Biz (Haşimoğulları) ve amcamızın oğulları (Ümeyyeoğulları)" [30]

Klasik İslam tarihçileri, Kerbelâ Vakasını ve onunla ilgili bilgileri, genelde bir veya birden fazla raviye dayanarak, kendilerine ulaştığı şekliyle aktarmışlar; günümüz araştırmacılarının pek çoğu da onların yolunu ve yöntemini izleyerek rivayetleri aktarmakla yetinmiş, dönemin sosyal ve psikolojik tahlilini yapma ihtiyacı hissetmemişlerdir.

Bu sebeple, sadece "İslam tarihî rasyonel bir felsefî metodla yeniden ele alınmamalı" [31], aynı zamanda bu olayın aktörlerinin psikanalitik analizi yapılmalı, ayrıca olayın gerçekleştiği dönem, sosyal tarih açısından da incelenmelidir. Siyasî tarihçilik yerine sosyal tarihçiliği veya psikanalitik tarihçiliği öne çıkarmak şarttır.

Özellikle Cemel, Sıffîn ve Kerbelâ olayları, akılcı, eleştirel ve felsefî bir yöntemle yeniden ele alınmalıdır. İlk dönem İslam tarihi kaynaklarında geçen farklı rivayetler tenkid süzgecinden geçirildikten sonra tarihsel olaylar, gerçekleştiği ortamın toplumsal, ekonomik ve siyasî etkenleriyle birlikte tahlil edilmelidir. Örneğin Hz. Hüseyin'in Medine'den başlayan Kerbelâ serüveni ile ilgili Medine ve Mekke halkının neler hissettiğini; toplumun ekonomik durumunun bu olayda ne kadar etkili olduğunu mevcut rivayetlerden yeterince öğrenemiyoruz.

Kerbelâ Vakası, Arap siyasî kültürünün alt yapısını oluşturan Emevî-Haşimî çekişmesinin ve iktidar mücadelesinin içinde mi yoksa dışında mı gerçekleşti? Hz. Hüseyin'in psikolojik yapısı ve kişiliğinin bu olaylardaki rolü ne idi? Bu sorulara cevap bulmadan Kerbelâ Vakasını, Hz. Hüseyin ve etrafındaki 80 küsur kişinin Medine'den Kerbelâ'ya serüveni olarak izah etmek olayın pek çok cephesi üzerindeki sis perdesinin daha da kesifleşmesine ol açacaktır

Özellikle bu hadise, Arap siyasî kültürüne ve bu zemin üzerinde gerçekleşen siyasî olaylara damgasını vuran asabiyet, kabilecilik, Ehl-i Buyutât algısı ve Emevî-Haşimî çekişmesi unsurları göz önünde bulundurularak yorumlanması Kerbelâ'nın daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır. Aksi takdirde sonraki döneme veya günümüze ait değer, inanç ve semboller doğrultusunda bu olayları açıklayabilmek ve geline noktanı geriye doğru gidilerek ortak bir tarih bilinci oluşturabilmek mümkün görünmemektedir.

Şiî raviler ve tarihçiler, kendi mezheplerinin inancını ve tarih tasavvurunun dayanaklarını güçlendirmek, karşı tarafın düşüncelerini ve dayanaklarını çürütmek için büyük çaba gösterirler. Tarihsel süreçte yaşadıkları siyasî tecrübelerini itikadî alanda meşrulaştırmak için Kur'an'ı, Hz. Peygamber'i, Hz. Ali, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'i taraflarına çekmeye ve Hz. Hüseyin'in şahsında kendilerini haklı çıkarmaya ve Yezid'i mahkum etmeye çalışırlar. Araştırmacılar, sosyal tarih boyutuyla ilgilenmedikleri için, muhtemelen, bu hadise ile ilgili ilk bilgilerin Ebû Mihnef, İbnü'l-Kelbî, Yakubî, Küleynî gibi Şiî müellifler tarafından Haşimî yandaşlığı mantığıyla kayda geçirilmiş olmasının pek farkında değildir. Olaya böyle bakmak Yezid'i haklı çıkarmak anlamına gelmemektedir. Yezid, Hz. Peygamber'in torunu Hz. Hüseyin'i öldürtmekle bu olaydan dolayı bütün Müslümanların vicdanında mahkum edilmiştir. Ancak bu gerçek, sosyal, siyasî ve ekonomik boyutları bulunan bu olayın böyle bir aşamaya gelinceye kadarki sürecini derinlemesine analiz etmeye engel olmamalıdır.

d) Hz. Hüseyin'in Tarihsel Kişiliği İle Menkıbevî Kişiliğinin Karıştırılması

Tarihi kaynaklar, Kerbelâ ile ilgili malumat verirken Hz. Hüseyin'in hayatının son dört ayında cereyan eden olaylar üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bu çerçevede Hz. Hüseyin hakkındaki Hz. Fatıma'nın hamileliği, doğumu, çocukluğu ve Hz. Peygamber'in ona sevgi ve merhameti, Hz. Hüseyin'in şahsî giyim kuşam tarzı, evlendiği kadınlar ve onlardan olan çocukları konusundaki bilgiler bir kenara bırakılırsa, onun hayatı; Medine'den Mekke'ye yolculuğu ile başlayıp, Mekke'de dört ay kaldıktan sonra 8 Zilhicce 60/9 Eylül 680 tarihinde Mekke'den ayrılması ve 10 Muharrem 61/10 Ekim 680'de Kerbelâ'da öldürülmesiyle sona ermektedir. Bu yüzden tarihî ve biyografik kaynaklarda Hz. Hüseyin'in tarihsel, ilmî ve ahlakî kişiliği, maalesef hak ettiği düzeyde ilgi görmemiştir. Yezid'e beyat edilmesinin istenmesi süreci istisna edilirse, Hz. Hüseyin'in tarihsel kişiliği bir paragrafta şu şekilde özetlenebilir:

Hz. Hüseyin, 5 Şaban 4/ 10 Ocak 626 senesinde Medine'de doğdu. O, 6 yaşındayken dedesi Hz. Muhammed'i ve annesi Fatıma'yı kaybetti. Hz. Hüseyin, 26 yaşında iken 30/651 senesinde Horasan seferine katıldı[32], 31 yaşında iken 35/656 senesinde Hz. Osman'ın şehid edilmesinde, babasının tavsiyesiyle onu savunanlar arasında bulundu. Babası Hz. Ali'nin 4-5 yıllık halifeliği süresince, Cemel ve Sıffin savaşları dahil olmak üzere onunla birlikte askerî seferlere katıldı.[33] Ağabeyi Hasan'ın 40/61 senesinde hilafeti Muaviye'ye bırakmasından sonra ağabeyi ile birlikte 20 yıla yakın Medine'ye çekildi. Ayrıca bu süre zarfında, ailenin diğer fertleri gibi, o da

Emevî devletinin hazinesinden tahsisat aldı. 52/672 senesinde de Yezid'in kumandası altındaki Müslüman ordusu ile İstanbul gazvesine çıktı.[34] Yezid, 60/680 yılında Halife olduğunda Hz. Hüseyin 57 yaşında idi. Ona beyat etmeyi reddetti. Belazüri'nin verdiği bilgiye göre, Hz. Hüseyin, beyat etmemek için, 29 Recep 60 Pazar günü Medine'den ayrıldı. 3 Şa'ban 60 Cuma günü Mekke'ye geldi. Şa'ban, Ramazan, Şevval, Zilkade aylarında Mekke'de kaldı. 8 Zilhicce 60 /9 Eylül 680 Salı günü Mekke'den ayrıldı. 10 Muharrem 61/10 Ekim 680 yılında öldürüldü.[35]

Hz. Hüseyin'in hayatı ile ilgili diğer rivayetler, onun öleceğini önceden haber veren ve onu haklı çıkarmaya çalışan rivayetlerdir. Örneğin Cibril'in Hz. Peygamber'e gelip torununun Kerbelâ'da öldürüleceğini haber vermesi gibi.[36] Şîî kaynaklar incelendiğinde, onun bütün hayatı Kerbelâ ve İmamet etrafında anlatılır. Hatta Şîî biyografiler, Hz. Hüseyin'in hayatı hakkında sonraki imamlara kıyasla, daha az bilgi verirler. Özellikle Şîî tarihçiler, onun menkıbevî kişiliğine ve Mekke'den başlayıp Kerbelâ'da sona eren bir aylık hayatına, yani Kerbelâ olayına yoğunlaşır. Olay, genelde Emevî aleyhtarlığı ve Haşimî taraftarlığı mantığıyla ele alınır. Fıkıh ve kelamî konularda Hz. Hüseyin'in daha sonraki tartışmalara esas oluşturacak görüşlerine de rastlanmaz. Hatta Muhammed ibnü'l-Hanefiyye, siyasî, itikadî ve fikhî görüşleri ile ondan daha çok gündemdedir ve onunla daha fazla ilgilenilir. Hz. Ali'nin ilmi kişiliğinden Muhammed ibnü'l-Hanefiyye'nin daha çok yararlandığı anlaşılmaktadır. Böyle bir durum Hz. Hüseyin'in Kerbelâ'ya kadarki tarihsel şahsiyetini doğru anlamamızı zorlaştırmaktadır. Onun tarihsel hayatı ortaya konulmadan Kerbelâ ile ilgili tutumunu analiz edebilmek mümkün değildir. Örneğin Hz. Hüseyin'in annesini erken kaybetmesi psikolojisi üzerinde nasıl bir iz bıraktı? Hz. Ali'nin siyasî mücadelesinde yaşadıklarının onun siyasî tavırlarında etkisi oldu mu? Cemel ve Sıffin olaylarına karşı tutumu nasıldı? Hz. Ali'nin İbn Mülcem tarafından öldürülmesi onun siyasî kişiliğini etkiledi mi? Cemel ve Sıffin olaylarının siyasî, toplumsal, itikadî ve fikhî sonuçlarını nasıl değerlendirdi? Hz. Hasan'ın imameti Muaviye'ye devretmesinde kardeşiyle neler yaşadı? Bu süreçte Medine ve Mekke'de bulunan sahabeyle ilişkileri nasıldı? Neden yirmi yıla yakın ikamet etmiş olmasına karşın, Mekke ve Medine'den yeterli desteği göremedi? Hz. Hüseyin'i Emevî-Haşimî iktidar mücadelesinden etkilenmeyen biri olarak görmek mümkün müdür?

Hz. Hüseyin'in biyografisi yazılmadıkça, bu soruların cevabını bulmak zordur. Çünkü onun tarihsel kişiliği ile ilgili dökümanlar, Kerbelâ vakasının gölgesinde kalmış, tahrif edilmeye veya yok edilmeye maruz kalmıştır. Onun tarihsel kişiliğini menkıbevî kişiliğinden ayırmayı zorlaştıran unsurlardan birisi de Hz. Peygamber'in torunu olmasıdır. Müslümanların Hz.

Peygamber'e ve torunlarına duygusal bağlılıkları, Hz. Hüseyin'in hataları ve yanlışlarının eleştirilmesinin önünü tıkamıştır.

Hz. Hüseyin'in menkıbevî ve efsanevî şahsiyetine gelince, bazı kaynaklarda, onun doğumu, tabii kanunlarla çelişen ve doğrulanması mümkün olmayacak şekilde, altı aylık dünyaya geldiğine yer verilmekte ve bu mucizevi bir olay olarak aktarılmaktadır.[37] Şii kaynaklarda, Kerbelâ'da öldürülen ve Hz. Peygamber'in torunlarından birisi olan Hz. Hüseyin ve on dört masumun nurunun, Hz. Âdem'den 14 bin yıl önce yaratıldığına dair; ve onun doğumu sırasında ve ölümünden sonra gerçekleştiğine inanılan onlarca olağanüstü menkıbevî olay anlatılmaktadır.[38] Meydana geldiğine inanılan mucizevi pek çok olaydan bazılarını şöyle sıralayabiliriz: Hüseyin'in başı mızrağın başına takıldığında Kur'an okuması ve bir şeyler söylemesi, Hüseyin'in kanının göğe atılması ve oradan yer yüzüne damla damla düşmesi, onun şehid edildiği gün göğün kan yağdırması, her şeye kanın bulaşması ve bir müddet bunun tesirinin elbiseler üzerinde kalması, o günden önce gökte böyle bir kızıllığın görülmemiş olması, o gün kaldırılan bütün taşların altından kan çıkması, Hüseyin'in başının Şam'a getirilmesi sırasında onu gören duvarların/burçların (hıtan) kan akıtması, o gün gökyüzünün kızılığa bürünmesi ve birkaç gün bu şekilde devam etmesi, yıldızların çarpışması, onun ölümünden dolayı gökyüzünün ağlamakla kızılığa bürünmesi, bunun altı ay devam etmesi, onun ölümünden sonra dünyanın üç gün karanlıkta kalması ve daha sonra gökyüzünün kızılığa bürünmesi, gökyüzünün Yahya b. Zekeriyya ve Hüseyin'den başka hiç kimseye ağlamamış olması, o gün, gün ortasında güneşin tutulmuş ve yıldızların semada görüldüğü, Şam ve Beytü'l-Makdis'ten hangi taş kaldırıldı ise, altından kan aktığı, Necran halkının bir kuyu kazması ve onun içerisinden bir levha çıkarmaları ve üzerinde altın harflerle bu ümmetin kıyamet gününde şefaatten ümitlerini kesmelerine dair bir Şiîrin yazılı olması ve benzerleri..."[39]

Kerbelâ olayı ile ilgili şahıslar, olayın mekânı ve meydana geldiği zamanı kutsallaştırmış ve bu olay üzerinden önemli semboller üretmiştir. Hatta bu süreçte, Hz. Hüseyin'in öldürüldüğü mekânın kutsallığına inanılması dolayısıyla, toprağından secde taşı (türbe/mühür) ve tesbih yapma[40] adet olmuş; orayı ziyaret etmeyi, onun için ağlamayı fazilet ve sevap olarak görme[41] inancı yaygınlaşmıştır. Aslında bu tür inanç ve davranışlar, olayı ilahî kaderin bir sonucu olarak görmenin ve belli bir inanca tarihte yer açma teşebbüsünün tezahürleridir.

Hz. Hüseyin'in doğumu ile başlatılan bazı olağanüstü olaylar ve onun gelecekte yaşayacakları ile ilgili menkıbevî bilgilerin bir kısmına Ahmed b. Hanbel, Tirmizî, Taberanî ve diğer Sünnî alimlerin literatüründe de rastlanır.[42] Genelde Ümmü Seleme (59-62/679-681) 'ye ve nadiren de

başkalarına dayandırılmakla birlikte, rivayetlerin bağlamı ve içerikleri birbirinden farklıdır. Örneğin Ümmü Seleme'den gelen bir rivayette Hz. Peygamber'in bir rüyası olarak anlatılır: "Bir gün Resulullah Ümmü Seleme'nin evinde uykuya dalıyor, fakat birkaç defa dehşet içinde uyanıp tekrar uyuyorlar. Üçüncüsünde, Hz. Peygamber'in elinde kırmızı bir toprak vardır, eliyle evirip çevirmekte, gözlerinden yaşlar boşanmaktadır. Ümmü Seleme, onun ne olduğunu sorunca Hz. Peygamber'den şu cevabı alıyor: "Cibril bana oğlum Hüseyin'in Irak bölgesinde öldürüleceğini haber verdi. Cibril'e öldürüleceği toprağı bana göster dedim. İşte bu toprakla geldi." [43] Ümmü Seleme'den gelen bir başka rivayette ise, Hz. Peygamber'e bu haber uyanırken bir melek tarafından verilmektedir: "Bir gün asla yanıma gelmeyen bir melek ziyaretime gelerek, "Senin bu oğlun Hüseyin öldürülecektir, istersen onun öldürüleceği yerin toprağını sana göstereyim." dedi. Daha sonra elini uzatarak (kan rengi) kırmızı bir toprak çıkartıp bana gösterdi." [44] Bir başka rivayette ise, Hz. Peygamber, Hz. Hüseyin'in ne zaman öldürüleceğini Cibril veya başka bir meleğin aracılığı olmadan haber vermektedir: "Hicretimin altmışıncı senesi başlarında Hüseyin öldürülecektir." [45] Taberânî (360/970) 'deki başka bir rivayette ise, Hasan ve Hüseyin, Ümmü Seleme'nin evinde Hz. Peygamber'in önünde oynarlarken Cibril gelmiş ve Hüseyin'i göstererek:

"Ey Muhammed! Ümmetin senden sonra bu oğlunu Taf veya Kerbelâ denen yerde öldürecek." demiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber, Hüseyin'i bağrına basıyor ve Ümmü Seleme'ye: "Toprak sana emanettir." deyip toprağı kokluyor ve "ne acı ve bela bir koku!" (Kerbelâ) diyor ve Ümmü Seleme'ye şunları söylüyor: "Ey Ümmü Seleme! Bu toprak kızıla döndüğünde bil ki oğlum ölmüştür." Ümmü Seleme bu toprağı bir şişeye koyup her gün bakar olmuştur..." [46]

Yukarıda bir kısmına yer verdiğimiz Hz. Hüseyin'in doğumu, öldürülmesi ve daha sonrasında meydana gelen olaylarla ilgili rivayetler, oldukça sorunlu görülmektedir. Çünkü biz, nakil ve tahkiye yöntemiyle aktarılan rivayetlerde tarihi değil, büyük ölçüde zamanla tarihin yerini alan "tarih-ötesini" bulmaktayız. [47] Diğer taraftan ilgili rivayetleri aktaranlar, kendi ölçütlerine göre sahih gördükleri bu hadislerin veya rivayetlerin eleştirisine girmemekte, İslam'ın temel ilkelerine, akla ve tarihî gerçeklere göre değerlendirmemektedir. Hâlbuki Kur'an dışındaki tüm bilgi kaynaklarının dinî değerinin tartışılabileceği [48] ve tarihsel gerçekliklerinin sorgulanabilecekleri bir ilke olarak benimsenmelidir. Böyle yapılmadığı takdirde, eleştiriye tabi tutulmadan aktarılan rivayetlerden hareketle Hz. Hüseyin'in tarihsel şahsiyeti ile menkıbevî kişiliğini ayırmak zorlaşacak; tarihin, menkıbeler üzerinden inşa edilmesine devam edilecektir.

Peygamber'e ve torunlarına duygusal bağılıkları, Hz. Hüseyin'in hataları ve yanlışlarının eleştirilmesinin önünü tıkamıştır.

Hız. Hüseyin'in menkıbevî ve efsanevî şahsiyetine gelince, bazı kaynaklarda, onun doğumu, tabii kanunlarla çelişen ve doğrulanması mümkün olmayacak şekilde, altı aylık dünyaya geldiğine yer verilmekte ve bu mucizevi bir olay olarak aktarılmaktadır.[37] Şiî kaynaklarda, Kerbelâ'da öldürülen ve Hız. Peygamber'in torunlarından birisi olan Hız. Hüseyin ve on dört masumun nurunun, Hız. Âdem'den 14 bin yıl önce yaratıldığına dair; ve onun doğumu sırasında ve ölümünden sonra gerçekleştiğine inanılan onlarca olağanüstü menkıbevî olay anlatılmaktadır.[38] Meydana geldiğine inanılan mucizevi pek çok olaydan bazılarını şöyle sıralayabiliriz: Hüseyin'in başı mızrağın başına takıldığında Kur'an okuması ve bir şeyler söylemesi, Hüseyin'in kanının göğ'e atılması ve oradan yer yüzüne damla damla düşmesi, onun şehid edildiği gün göğün kan yağdırması, her şeye kanın bulaşması ve bir müddet bunun tesirinin elbiseler üzerinde kalması, o günden önce gökte böyle bir kızılığın görülmemiş olması, o gün kaldırılan bütün taşların altından kan çıkması, Hüseyin'in başının Şam'a getirilmesi sırasında onu gören duvarların/burçların (hıtan) kan akıtması, o gün gökyüzünün kızılığa bürünmesi ve birkaç gün bu şekilde devam etmesi, yıldızların çarpışması, onun ölümünden dolayı gökyüzünün ağlamakla kızılığa bürünmesi, bunun altı ay devam etmesi, onun ölümünden sonra dünyanın üç gün karanlıkta kalması ve daha sonra gökyüzünün kızılığa bürünmesi, gökyüzünün Yahya b. Zekerriyya ve Hüseyin'den başka hiç kimseye ağlamamış olması, o gün, gün ortasında güneşin tutulmuş ve yıldızların semada görüldüğü, Şam ve Beytü'l-Makdis'ten hangî taş kaldırıldı ise, altından kan aktığı, Necran halkının bir kuyu kazması ve onun içerisinden bir levha çıkarmaları ve üzerinde altın harflerle bu ümmetin kıyamet gününde şefaatten ümitlerini kesmelerine dair bir Şiîrin yazılı olması ve benzerleri..."[39]

Kerbelâ olayı ile ilgili şahıslar, olayın mekânı ve meydana geldiği zamanı kutsallaştırmış ve bu olay üzerinden önemli semboller üretmiştir. Hatta bu süreçte, Hız. Hüseyin'in öldürüldüğü mekânın kutsallığına inanılması dolayısıyla, toprağından secde taşı (türbe/mühür) ve tesbih yapma[40] adet olmuş; orayı ziyaret etmeyi, onun için ağlamayı fazilet ve sevap olarak görme[41] inancı yaygınlaşmıştır. Aslında bu tür inanç ve davranışlar, olayı ilahî kaderin bir sonucu olarak görmenin ve belli bir inanca tarihte yer açma teşebbüsünün tezahürleridir.

Hız. Hüseyin'in doğumu ile başlatılan bazı olağanüstü olaylar ve onun gelecekte yaşayacakları ile ilgili menkıbevî bilgilerin bir kısmına Ahmed b. Hanbel, Tirmizî, Taberanî ve diğer Sünnî alimlerin literatüründe de rastlanır.[42] Genelde Ümmü Seleme (59-62/679-681) 'ye ve nadiren de

başkalarına dayandırılmakla birlikte, rivayetlerin bağlamı ve içerikleri birbirinden farklıdır. Örneğin Ümmü Seleme'den gelen bir rivayette Hz. Peygamber'in bir rüyası olarak anlatılır: "Bir gün Resulullah Ümmü Seleme'nin evinde uykuya dalıyor, fakat birkaç defa dehşet içinde uyanıp tekrar uyuyorlar. Üçüncüsünde, Hz. Peygamber'in elinde kırmızı bir toprak vardır, eliyle evirip çevirmekte, gözlerinden yaşlar boşanmaktadır. Ümmü Seleme, onun ne olduğunu sorunca Hz. Peygamber'den şu cevabı alıyor: "Cibril bana oğlum Hüseyin'in Irak bölgesinde öldürüleceğini haber verdi. Cibril'e öldürüleceği toprağı bana göster dedim. İşte bu toprakla geldi." [43] Ümmü Seleme'den gelen bir başka rivayette ise, Hz. Peygamber'e bu haber uyanırken bir melek tarafından verilmektedir: "Bir gün asla yanına gelmeyen bir melek ziyaretime gelerek, "Senin bu oğlun Hüseyin öldürülecektir, istersen onun öldürüleceği yerin toprağını sana göstereyim." dedi. Daha sonra elini uzatarak (kan rengi) kırmızı bir toprak çıkartıp bana gösterdi." [44] Bir başka rivayette ise, Hz. Peygamber, Hz. Hüseyin'in ne zaman öldürüleceğini Cibril veya başka bir meleğin aracılığı olmadan haber vermektedir: "Hicretimin altmışıncı senesi başlarında Hüseyin öldürülecektir." [45] Taberânî (360/970) 'deki başka bir rivayette ise, Hasan ve Hüseyin, Ümmü Seleme'nin evinde Hz. Peygamber'in önünde oynarlarken Cibril gelmiş ve Hüseyin'i göstererek:

"Ey Muhammed! Ümmetin senden sonra bu oğlunu Taf veya Kerbelâ denen yerde öldürecek." demiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber, Hüseyin'i bağrına basıyor ve Ümmü Seleme'ye: "Toprak sana emanettir." deyip toprağı kokluyor ve "ne acı ve bela bir koku!" (Kerbelâ) diyor ve Ümmü Seleme'ye şunları söylüyor: "Ey Ümmü Seleme! Bu toprak kızıla döndüğünde bil ki oğlum ölmüştür." Ümmü Seleme bu toprağı bir şişeye koyup her gün bakar olmuştur..." [46]

Yukarıda bir kısmına yer verdiğimiz Hz. Hüseyin'in doğumu, öldürülmesi ve daha sonrasında meydana gelen olaylarla ilgili rivayetler, oldukça sorunlu görülmektedir. Çünkü biz, nakil ve tahkiye yöntemiyle aktarılan rivayetlerde tarihi değil, büyük ölçüde zamanla tarihin yerini alan "tarih-ötesini" bulmaktayız. [47] Diğer taraftan ilgili rivayetleri aktaranlar, kendi ölçütlerine göre sahih gördükleri bu hadislerin veya rivayetlerin eleştirisine girmemekte, İslam'ın temel ilkelerine, akla ve tarihî gerçeklere göre değerlendirmemektedir. Hâlbuki Kur'an dışındaki tüm bilgi kaynaklarının dinî değerinin tartışılabileceği [48] ve tarihsel gerçekliklerinin sorgulanabilecekleri bir ilke olarak benimsenmelidir. Böyle yapılmadığı takdirde, eleştiriye tabi tutulmadan aktarılan rivayetlerden hareketle Hz. Hüseyin'in tarihsel şahsiyeti ile menkıbevî kişiliğini ayırmak zorlaşacak; tarihin, menkıbeler üzerinden inşa edilmesine devam edilecektir.

e) Tarihin Yeniden İnşası: İnanca Tarihte Yer Açma Sorunu

Şia, tarihin kendi aleyhine akışını görünce, kelimî doktrinlerini devreye sokarak tarihi yeniden inşa etmeye çalıştı. Bunun için Kerbelâ'da Hz. Hüseyin'in öldürülmesini ilahî bir senaryo olarak görmek, onun öldürülmesini duygusal çerçevede anlatmak, menkıbevî ve mitolojik unsurlar eklemek yoluna başvurdu. Şiî rivayetlerde, Hz. Hüseyin'in, Hz. Peygamber'i rüyasında gördüğü ve onun emriyle Kerbelâ'ya gittiğini söylediği, hatta aradan Hz. Peygamber'i de çıkarıp, Hz. Hüseyin'le Allah arasında bir anlaşmaya veya gizli bir bilgiye dönüştüğü söylenmektedir. Hz. Peygamber, Hz. Hüseyin'in Kerbelâ'da başına gelecek felaketi önlemeye çalıştığı, fakat Hz. Peygamber'in önleyemediği ve bunun sebebinin Hz. Hüseyin ve Allah tarafından bilindiği gibi izahlarla olayın açıklanmaya çalışılması, mevcut aktarımların çelişkilerle dolu olduğunu açıkça göstermektedir. Şia, bu iddialarını doğrulayabilmek için Peygamberlerin bile gaybı bilemeyeceği ortada iken, İmamların geçmiş ve geleceği bilebileceği ilkesini esas alan İmamet doktrinini devreye sokmuştur.

Şia'nın imamet anlayışı; onların vahiy, Peygamber, hadis, tefsir ve fıkıh anlayışlarını şekillendirmekle kalmaz, aynı zamanda tarihi ve siyasî olaylara bakışını da belirler. Kerbelâ vakası, bu inanç doğrultusunda yeniden inşa edilmiştir. Şiî imamet nazariyesine göre, masum olan imamlar, Hz. Ali'nin Hz. Peygamber yoluyla aldığı veya doğrudan muhaddes (kulağına fısıldanmak) bir yolla kendilerine verilen geçmiş ve gelecekle ilgili gizli bilgilere sahiptir. Onlara göre, on iki imamın üçüncüsü olan Hz. Hüseyin de, bu gizli bilgi sayesinde, Kufe'de öldürüleceğini biliyordu. İlk Şiî kaynak olarak iddia edilen Süleym b. Kays (76/695 ?) 'ın kitabında verilen bilgiye göre, Hz. Peygamber, ölümünden sonra neler olacağını, Hz. Hüseyin'in şehid edilişi de dahil her şeyi tek tek Hz. Ali'ye yazdırdı ve bu sahifeyi Hz. Ali, İbn Abbas'a okudu.[49] Daha sonraki Şiî ve Sünnî kaynaklar, Hz. Muhammed'in hanımlarından Ümmü Seleme'ye dayanarak Hz. Hüseyin'in öldürüleceğini Peygamber'in haber verdiğine dair pek çok haber aktarırlar.[50] Hatta Ümmü Seleme Hüseyin (as.) 'in Irak'a hareket etmesinden haberdar olduğunda onun huzuruna gelip "onun Hz. Peygamber tarafından öldürüleceğine dair haberi" söyleyerek onu iknaya çalışır, ancak ikna edemez. Hz. Hüseyin ona şu cevabı verir: "Anneciğim! Bu Allah'ın bir kaderidir. Ondan kaçış yoktur. Sanma ki, bu olaydan yalnız senin haberin var. Bu konuda senden daha çok şey biliyorum. Öleceğim günü, saati, yeri, savaşıcağım mekânı ve defnedileceğim yere varıncaya kadar her şeyi biliyorum." [51]

Kendi inancına yer bulabilmek için tarihi tahrif ederek onu yeniden kurgulayan Şiî tarih tasavvuru, tarihi inancın bir parçası haline getirdi.[52] Aslında kaynaklar ciddi bir şekilde incelendiğinde Hz. Hüseyin'in bu olayları

önceden bilmediği, kendi ifadelerinden anlaşılmaktadır. Nitekim Farazdak, onu gitmeme konusunda ikna etmeye çalışırken şunları söyledi: “Üzülerek belirtmeliyim ki, Kufelilerin kalpleri seninle, kılıçları ise Ümeyyeoğulları iledir. Ancak takdir Allah’tandır, dilediğini yapar.” Buna cevaben Hz. Hüseyin şöyle dedi: “Haklısın, doğru söylüyorsun; takdirin tecellisine uyacağız, şayet isteğimize uygun işler olursa Allah’a hamd ü sena ederiz. .. Şayet beklemediğimiz şeylerle karşılaşsak iyi niyetli ve takva sahibi kişi buna gam yemez, ümitsiz olmaz ve böyle oldu diye hak yolundan sapmaz.” şeklinde bir yorum yaptı. [53]

Hz. Hüseyin’in öldürüleceğini önceden bilip bilmediği sorunu, Çağdaş Şîî alimler arasında önemli bir tartışma konusu olmuştur. İmam Hüseyin’in biyografisi yazan Muhammed Sadık Necmî, rivayetlerde geçen Hz. Hüseyin’in öldürüleceğini önceden bilmesi olayını hem imamet bilgisiyle hem de babası ve dedesinden normal bir yolla öğrendiği bilgiye bağlar ve bunu şöyle yorumlar: “Öyle anlaşıyor ki, kendisi bu harekette, gelecek bütün musibetlerden, ailesinin esir düşeceğinden, kendi kabrinin nerede olacağından ve bir takım diğer hadiselerden haberdardı. Biz onun bu haberdar olma meselesinde sadece kelimeler bahsine ait olan “İmamet ilmi”ne istinat etmiyoruz; belki Hüseyin bin Ali (as.)’nin bu konudan haberdar olma meselesi, İmamet ilmi meselesine ilave olarak normal bir yoldan, yani babası ve dedesi vesilesiyle olmuştur.”[54] Bu yorum, Şia’nın İmamet doktrini ile birebir uyumaktadır. Çünkü onlara göre, imamlar yanılmazlar. İmamların yaptıklarında bizim bilemeyeceğimiz hikmetler vardır. Hz. Hüseyin’in öldürülmesinde görünen ve görünmeyen iki ayrı yön bulunmaktadır. Önemli olan görünmeyen yöndür. Onun insanlık için haksızlığa direnmesi açısından üstlendiği misyon önemlidir. Eğer Hz. Hüseyin imam ise, olabilecekleri biliyordu.

Hz. Hüseyin öldürüleceğini bilmiyor olsa da, Şia’ya göre, onun nas ve tayinle imam olması sebebiyle, Muaviye ve Yezid’e beyat etmemesi gerekirdi. Çünkü öldürüleceğini bilmeseydi de imam olduğunu biliyordu. Peki o zaman, Hz. Hasan neden direnmedi? Direnmek neden sadece Hüseyin’in kaderi oldu? Bu durumda kendi özgür iradesi tartışmalı hale gelmez mi? Eğer geleceği bildiği için bunu yaptıysa, Hz. Hasan bunu bilmiyor muydu? O neden isyan etmedi? Takdir Hz. Hüseyin’in isyanı ve ölümünde idiyse, o zaman Hz. Hüseyin ağabeyinin hilafeti Muaviye’ye devretmesine, daha önce neden itiraz etti? Hz. Hasan da kendine verilen gizli bir bilgiyle böyle hareket ettiyse, aynı bilgiyi Hz. Hüseyin bilmiyor muydu? Kufe’nin ileri gelenleri, imamlarının gizli bilgi sahibi olduklarını bildiğine göre, Hz. Hasan hilafeti devrettiğinde neden Hz. Hüseyin’e gidip durumdan memnuniyetsizliklerini belirttiler? Şia’nın hem özgürlükten yana tavır koyması ve isyanı

bununla gerekçelendirmeye çalışması, hem de olayı ilahî bir kader olarak görmesi cevaplanması güç sorular ortaya çıkarmaktadır.

Hız. Hüseyin, bu konuyu, “Müslümanların işleri, kendi aralarında şura iledir.”[55] ayetine binaen kendi ailesi, destekçileri ve ileri gelen sahabilerle yeterince istişare etti mi? Kufe’ye gitmesi kararı, böyle bir istişarenin sonucu muydu, yoksa kendi kişisel kararı mıydı? Bu gibi soruların cevaplandırılması son derece önemlidir. Tarihi veriler Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Ömer, Ebû Saîd el-Hudrî, Ebî Vakîd el-Leysî, Cabir b. Abdillâh, Farazdak, Saîd b. Müseyyeb ve Muhammed el-Hanefiyye başta olmak üzere pek çok kişinin gitmemesinin daha doğru olacağı kanaatinde olduklarını ve bu fikirlerini Hız. Hüseyin’e açıkça söylediklerini ortaya koymaktadır. Bazıları ikna için günlerce, bazıları bir gece veya birkaç gece, bazıları saatlerce, bazıları ise Mekke dışında birlikte giderek onu geriye çevirmeye çalışmasına rağmen, hatta Amra binti Abdîrrahman gibi bir kadının dahi mektup yazarak bu fikrinden vazgeçirmeye çalışmasına rağmen[56] Hız. Hüseyin Kufe’ye gitmekte ısrar etti. Ayrıca Saîd b. Müseyyeb, “Hız. Hüseyin Mekke’yi terk etmeseydi, hakkında daha hayırlı olurdu.”[57] diyerek oraya gitmesini doğru bulmamıştı. Hatta İbn Abbas, Hız. Hüseyin’i ikna için en fazla uğraşanlardan idi ve ona İbn Zübeyr’in tuzağına düştüğünü ve onu sevindirdiğini söylüyordu. Hatta onu ikna edemediğinden yanından ayrıldığında kapıda İbn Zübeyr ile karşılaştı ve ona kızarak şu sözleri söyledi: “Ey İbn Zübeyr! İstedigine ulaştın. Gözüneydin. Ebû Abdillâh Hüseyin, yola çıkıyor, seni ve Hicaz’ı terk ediyor.” [58] Hız. Hüseyin’in Mekke’ye gelmesinden ve büyük ilgi görmesinden İbn Zübeyr’in rahatsız olduğunu ve onu çekemeyerek ardından Mekke’ye geldiği ve ona olan ilgiyi kendisine döndürmeye çalıştığı Ebû Mihnef tarafından da fark edilmiştir. [59] Abdullah b. Zübeyr’in ona olan ilgiyi kendi tarafına çekmekte ne kadar başarı olduğu tartışılabilir ise de, Hız. Hüseyin’in Kufe’ye gitmeye onun tarafından zorlanıp zorlanmadığı konusu incelenmeye muhtaçtır. Kısaca olayın önemli aktörlerinden birisinin Abdullah b. Zübeyr olduğu unutulmamalıdır.

İbn Sa’d’ın verdiği bilgiye göre, Abdullah b. Zübeyr, Hız. Hüseyin’le birlikte Medine’den Mekke’ye gelmişti. Hız. Hüseyin’i Mekke’den Kufe’ye gitmeye teşvik eden Abdullah b. Zübeyr idi. O, Hüseyin’e, durma Irak’a git, orası babanın ve senin taraftarlarından oluşur. Sanki Abdullah b. Zübeyr, onu bir an oradan uzaklaştırıp, Mekke’yi elde etmek istiyordu.[60] Ebû Seleme b. Abdîrrahman, bu olayı şu sözleriyle teyit ediyor görünmektedir: “Hüseyin’in Ehl-i Irak’ı tanıyor olması ve onlara gitmemesi gerekirdi. Ancak İbn Zübeyr onu böyle bir şeye kıskırttı. [61]

Hız. Hüseyin, Medine’den çıkışından itibaren gelişen süreçte zaman zaman farklı kararlar almış ve bazı fikirlerinden vazgeçerek gelişen olaylara göre tavır belirlemek zorunda kalmıştı. Örneğin Kufe’ye durumu tespit için

gönderdiği Müslim b. Akîl'in öldürülmesi üzerine Akiloğullarının geri dönmesi imkansız hale geldiğinden, böyle bir fikri bir ihanet olarak görmüştür. Müslim b. Akîl'i, kendisinin göndermiş olmasından dolayı, istese de geri dönemezdi. Dolayısıyla durum mantıklı davranabilmenin sınırlarını zorluyor ve tamamen duygusal bir zemine, hatta bir intikam zeminine kayıyordu. Bu olay, Hz. Hüseyin'in yanında Kufe'ye doğru yola çıkan bazı kimseleri fikrinden vazgeçirmişti. Hatta Hz. Hüseyin'in oğlu Aliyyü'l-Ekber de babasının dönmesi için çaba harcadı, ancak başaramadı. Kufe'ye gönderilen iki elçinin daha öldürülmesi sonucu Hz. Hüseyin durum değerlendirmesi yapmışsa da geri dönememiş, yoluna devam etmek zorunda kalmıştı. Ancak bu kontrolden çıkan gelişmeler, Kerbelâ konusunu inceleyen bir çağdaş araştırmacı tarafından kaderci bir yaklaşımla şöyle izah edilmiştir: "Kader ağlarını örüyordu. Takdir ne ise tecelli edecekti." [62]

Babasından güçlü bir orduyu devralan Hz. Hasan'ın hilafeti Muaviye'ye devretmesi ve güçsüzlüğüne rağmen Emevîlere isyanı tercih eden Hz. Hüseyin'in tavrı karşısında, taraftarları ikileme düşmüştür. Kummî ve Nevbahtî, bu şaşkınlığı ilginç bir şekilde şöyle anlatmaktadır: "Hz. Hüseyin öldürülünce taraftarlarının bir kısmı şaşkınlığa düştü ve dedi ki, Hasan ile Hüseyin'in işlerine bir türlü akıl erdiremedik. Hasan'ın yardımcılarının çokluğu ve güçlülüğüne rağmen savaşımaya cesaret edemeyerek Muâviye ile anlaşması ve [*hilâfeti*] ona teslim etmesi doğru, gerekli ve isabetli idiyse, Hüseyin'in yardımcılarının azlığı ve güçsüzlüğüne rağmen, çok sayıda yardımcısı bulunan Yezîd b. Muâviye ile kendisi ve taraftarlarının tamamının öldürülmesine kadar savaşması [*hatadır*], batıldır ve gereksizdir; çünkü Hüseyin bu durumda Muâviye ile savaşmaktan kaçınan Hasan'a göre, Yezîd ile savaşmaktan kaçınması sulh talebinde bulunması ve bir anlaşmaya girişmesi noktalarından çok daha mâzur idi. Eğer Hüseyin [*b. A/l*] 'in, bizzat kendisi, çocukları [*ailesi*] ve taraftarları öldürülünceye kadar Yezîd b. Muâviye ile mücadelesi doğru, gerekli ve isabetli ise, Hasan'ın çok sayıda taraftarı [*ve techizatı*] bulunmasına rağmen, Muâviye ile mücadeleyi ve savaşı terketmesi ve bir köşeye çekilmesi [*hatadır ve*] bâtıldır. İşte bu sebepten bu grub Hasan ve Hüseyin'in imâmetinde şüpheyeye düştüler (*ve dolayısıyla bu ikisi hakkındaki imâmet iddialarından vazgeçerek*) umurun görüşlerine [*ve mezheplerine*] katıldılar. Hüseyin'in öteki taraftarları ise, (*ilk görüşe*) [*onun imâmeti fikrine*] bağlı kalarak sonuna kadar onun imâmetini sürdürdüler." [63]

Hz. Hüseyin'in öldürülmesiyle sonuçlanan Kerbelâ vakası, Şiîler için Emevî veya Abbasî yönetiminin zulmüne karşı yapılan diğer isyanlardan oldukça farklı bir öneme sahiptir. Eğer olay zulme ve adaletsizliğe karşı çıkmak ise, Abdullah b. Hanzale'nin Medine'de Emevîlere karşı verdiği mücadele aynı amaçla yapılmıştı. Çünkü Yezid'e karşı bu isyanın temelinde

de Hz. Hüseyin'in Kerbelâ'da acımasız bir şekilde öldürülmesine tepki ve hilafetin vesayetten şuraya döndürülmesi isteği yatmaktaydı. Abdullah b. Hanzale, hilafetin vesayetten şuraya döndürülmesi fikrinde, Yezid'in veliaht tayin edilmesiyle yönetimin babadan oğula geçen bir krallığa dönüşeceği konusunda, Hz. Hüseyin kadar endişe duyuyordu. Fakat Şia, imametinin onun soyundan gelen dokuz kişide devam etmesi gerektiği fikrini savunmakla, Hz. Hüseyin'in fikrine uymayan bir sistem ileri sürdü. Bu açıdan Şia'nın çelişkiye düştüğü söylenebilir. Mutahhari, bu çelişkinin farkındadır ve bunu şöyle izah ediyor: "Yezid'in veliahtlığı, ne umurun görüş ve şurası ile uyum sağlıyordu, ne de ilahî tayinle. Yalnızca babanın evladı tayin etmesi türündendi." [64] Hz. Hüseyin'in bu şartları taşıdığı iddia ediliyordu. Fakat Hz. Hüseyin için de umumi beyat ve şura söz konusu değildi. İlahî tayin iddiası ise Şia'nın inancına göre idi. Emevîlerin Hz. Hüseyin'in isyanında çekimser kalan Muhammed ibnü'l-Hanefiyye ve Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Hanzale'nin isyanında da çekimser kaldılar. Hatta Hz. Hüseyin'in 24 yaşındaki oğlu Ali b. Hüseyin (Zeynelabidin) (38-95/659-713) de çekimserler arasındaydı.

Şiî alimler, imamet anlayışını temellendirebilmek için seçmecî bir yaklaşım izleyerek Kerbelâ vakasını ve benzerlerini bayraklaştırdılar, ancak aynı amaçlarla gerçekleştirilen diğer olaylarla ilgilenmediler. Halbuki Emevîler, 63/683 yılında Harre vakasında, Kerbelâ'da Hz. Hüseyin'e yaptıklarının benzerini veya daha fazlasını yaptılar. Ölenler arasında Abdullah b. Hanzale ve yedi oğlu olmak üzere Muhacir ve Ensar'dan pek çok insan bulunmaktaydı. Bazı kaynaklarda 300 kadar kişinin öldürülmüş olabileceği söylenmektedir. [65] Şehrin üç gün yağmalandığı ve tahrip edildiği, kadınlara karşı çirkin işlerin işlendiği Harre Vakası, neden Şiîliğin tarihi hafızasında Kerbelâ kadar bir yer edinemedi? Bunun en önemli sebebi, sahip oldukları söylemin, tarihe önyargılı yaklaşmayı, seçmecî davranarak bazı olayları ve şahısları yüceleştirmeyi ve kutsallaştırmayı, diğer bazılarını ise görmezlikten gelmeyi gerektiriyordu. Şia'nın din söylemi böyle bir sonucu doğurdu. Bu yüzden Şia, Hz. Peygamberden sonra gelişen tarihsel ve siyasî hadiseleri, Katip Çelebi'nin dediği gibi, "tarihin vazifesi vekayii vukuu üzere beyan etmektir." fehvasınca tarafsız ve betimleyici bir üslupla ele almak yerine inancın emrinde bir tarihî yaklaşımı benimsedi. [66] Başka bir ifadeyle onlar, müslümanların tarihsel, siyasî tecrübelerini ve bu çerçevede şekillenen düşüncelerini, bir bütün olarak eleştirel ve tarafsız bir şekilde ele alarak ortaya koymaktan kaçındılar.

Sünnî kaynaklar, Şia'nın aksine Hz. Hüseyin'in öldürüleceğini önceden bildiği yönünde açıkça bilgi vermez. Ancak Hz. Peygamber'in bunu bildiğini ve Hz. Aişe veya Ümmü Seleme'ye bildirdiğine dair rivayetleri kaydederler. Sünnî Hadis literatüründe Sahabenin Fazileti veya Menakıb bölümlerinde,

Hız. Hasan ve Hız. Hüseyin'in hakkında, Hız. Peygamber'in torunlarına olan sevgisini ve onlarla olan ilişkilerini öne çıkaran bir tür duygusallık hakimdir.

[67]

Sonuç olarak Kerbelâ Vakası ile ilgili "nakletme veya tahkiye etme"ye dayalı ve tarihi kendi lehlerine çevirme amacı güden Şîî ve Sünnî tarih yazıcılığı, geçmişte ve günümüzde Müslümanların tarih tasavvurlarını sorunlu hale getirmiş ve ortak bir tarih bilincinin gelişmesine engel olmuştur. Özellikle Ebû Mihnef ve benzeri Şîî raviler kanalıyla gelen rivayetlerin bu vakayı tahrife çalışması, tarihi kaynaklardaki bu sorunun çözümü ve olayın nasılsa o şekilde ortaya konulabilmesini güçleştirmiştir. Klasik kaynaklarda olduğu gibi çağdaş araştırmalarda da, Kerbelâ vakasının sosyal tarih boyutu ihmal edilmiştir. Bu sorunların aşılabilmesi ve ortak bir tarih bilincinin oluşturulabilmesi için, Kerbelâ vakasını eleştirel bir yaklaşımla ve bilimsel yöntemlerle tarafsız bir şekilde yeniden incelenmesi gerekmektedir. Böyle bir araştırmada yaşanan tarih ile anlatılan tarih arasındaki farkın bilincinde olmak; olayın sebep ve sonuçlarını tartışırken, gerek İslam öncesi gerekse İslam sonrasında iki büyük Arap kabilesi olan Emeviler ile Haşimiler arasındaki iktidar yarışını etkin bir unsur olarak göz önünde bulundurmak; olay ile ilgili kaynakların Hız. Hüseyin'in 56 yıllık ömrünün son 4 ayına yoğunlaşması, Hız. Hüseyin'in hayatı ile ilgili tarihi malzemenin gizlenmesine ve kaybolmasına sebep olduğunu bilmek son derece önemlidir. Bu sebeple Hız. Hüseyin'in tarihsel kişiliğini ve biyografisini yazmakla işe başlamak gerekir. Ancak bundan sonra Şia tarafından Hız. Hüseyin için oluşturulan menkabevî-mitolojik kişiliğini birbirinden ayırmak mümkün olacak; Kerbelâ vakası sebep ve sonuçlarıyla daha doğru bir şekilde ortaya konulabilecektir. Kerbelâ vakasının aydınlatılmasının önündeki en büyük engel, olayın vuku bulacağını Hız. Peygamber tarafından önceden bildirildiğine ve bunun sonucunda ilahî takdirin bir tecellisi olarak gerçekleştiğine inanılmasıdır.

[1] 7. A'râf, 6.

[2] Bkz. 3. Âl-i İmrân 139.

[3] 49. Hucurât, 13.

[4] Mehmed Said Hatiboğlu, "İslam'da İlk Siyasî Kavmiyetçilik Hilafetin Kureyşliliği", AÜİFD., 23 (1978), 132.

[5] 53. Necm 39.

[6] 39. Zümer 9.

[7] Bu konudaki ayetler için bkz. 3. Âl-i İmrân 195; 23. Mü'minûn 101-102.

[8] 18 Kehf, 44.

[9] 5. Mâide, 55.

[10] 5. Mâide, 56.

[11] 9. Tevbe, 71.

- [12] Bu sebeple onlar, Peygamber'in bu misyonunu kabul eden birisi, ona kötü söz söylese veya onu dövse, hatta bazı kişisel problemlerden dolayı öldürse, bizatihi bu fiiler dolayısıyla onun dinden çıkmayacağı sonucuna varmışlardır. Bk.: el-Eş'arî (324/936), *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, thk. Helmut Ritter, Wiesbaden 1980, s. 140 ; eş-Şehristânî (548/1153), *el-Milel ve'n-Nihal*, thk. Abdülemir Ali Mehnâ-Ali Hasan Faûr, Beyrut 1990, I/166-167.
- [13] Bunlardan bazıları şunlardır: el-Esbağ b. Nübate (1./7.asır), Cabir el-Cu'fî (128/746), Ebû Mihnef Lut b. Yahya (157/774), el-Vakıdî (207/823), Nasr b. Müzâhim el-Minkârî (212/827), el-Ya'kûbî (292/904), İbrahim b. Muhammed es-Sakafî, Abdülaziz b. Yahya el-Celvedî.
- [14] İbn Haldun, nakle dayalı tarih yazıcılığının sorunlarına dikkat çekerek ona bir bilim hüviyeti kazandırmaya çalışmıştır: "Tarihçiler, müfessirler ve hadisçiler naklettikleri haberlerin doğru ve yanlış olduklarını incelemeden yalnız nakil ve rivayete dayanarak aktardıkları, (rivayet ettikleri hadislerin ilmi) kanun, usûl vb. açılardan karşılaştırmadıkları, hikmet ve felsefe bakımından incelemedikleri, kainat ve tabiat yasalarına göre ölçmedikleri, naklettikleri haberler üzerinde dikkatle düşünerek haber verilen hâdise ve olayların vukuunun mümkün olup olmamasına bakılmaksızın naklettikleri için çok yanılmışlar, doğru yoldan saparak vehim ve hata çöllerinde yollarını kaybetmişlerdir." (İbn Haldun, *Mukaddime*, çev.: Zakir K. Ugan, İstanbul 1986, I/19. Konuyla ilgili değerlendirmeler için ayrıca Bk.: İlhami Güler, "İslam Topluluklarında Tarih Bilinci Neden Zayıf", *Tezkire*, X/21 (2001), s. 109-110.)
- [15] Kerbelâ ile ilgili bilgilerin çoğunluğunu Ebû Mihnef 'in alan Taberî'nin, bu olayla ilgili kullandığı kaynaklar ve isnad zincirleri hakkında geniş bilgi için Bk.: İbrahim Sarıçam, "İslâm Tarihinin Kaynaklarıyla İlgili Problemler ve Çözümüne İlişkin Bazı Düşünceler", *İslâmî İlimlerde Metodoloji (Usûl) Mes'elesi II* adlı kitap içerisinde, (Ensar Neşriyat, İstanbul 2005), s.896-898, 906-912.
- [16] Sarıçam, agm., s. 897.
- [17] Bk.: Taberî, *Târîhu'r-Rusûl ve'l-Mülûk*, thk.: Muhammed Ebû'l-Fazl İbrahim, Dâru'l-Meârif, II. Baskı, Kahire trz., V/407, 409 vd., 423, 426.
- [18] Hasan Kurt, "Taberî'nin Tarih Anlayışı", *İslâmî İlimler Dergisi*, Cilt: 3, sayı: 3/2 (Güz 2008), s. 96-97.
- [19] et-Taberî (310/922), *Târîhu'r-Rusûl ve'l-Mülûk*, V/339 vd. Krş.: Ebû Mihnef Lut b. Yahya (157/774), *Maktehu'l-Huseyn*, Bağdad 1977, s.11-13.
- [20] Geniş bilgi için Bk.: *The History of al-Tabarî The Caliphate of Yazîd b. Mu'âviyah*, translated and annotated by. I.K.A. Howard, State University of New York Pres, Albany 1990, XIX/ ix-xvi.
- [21] Bk.: Ebû Muhammed Ahmed b. A'sam el-Kûfî (314/926), *el-Futûh*, Dâru'l-Kütüb el-İlmiyye, Beyrut 1986, III-IV/324-332.
- [22] Geniş bilgi için Bk.: İrfan Aycan, *İdeolojik Tarih Okumaları*, haz.: İrfan Aycan-Mahfuz Söylemez, Ankara Okulu, Ankara 1999, s. 9-16 (Giriş)
- [23] Kerbelâ vakası ve Emeviler döneminde meydana gelen diğer siyasî olayları "fikir-hadise irtibatı" çerçevesinde ele alarak, kaynak eleştirisine ve rivayet farklılıklarına dikkat çeken çalışmaların başında şu iki çalışmayı örnek verebiliriz: Ethem Ruhi Fırlalı, *İmâmiyye Şiası*, Ağaç yayınları, İstanbul 2008; Hasan Onat, *Emevîler Devri Şif Hareketleri ve Günümüz Şiiliği*, Diyanet Vakfı, Ankara 1993.
- [24] Taberî (310/922), *Târîhu'r-Rusûl ve'l-Mülûk*, I/7-8. Klasik dönem tarihçilerinin tarih anlayışı hakkında geniş bilgi için Bk.: Mehmet Mahfuz Söylemez, "Klasik Dönem İslam Tarihçilerinin Tarih Anlayışı", *İslâmî İlimler Dergisi*, 3/2 (Güz 2008), s. 7-13.
- [25] İbn Kesîr (774/1372), *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, thk.: Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, Kahire 1998, 1. Baskı, XI/576. Hz. Hüseyin'in şehid edilmesinden sonra meydana gelen olağanüstü olaylar ve onu öldürenlerin başına gelen belalarla ilgili geniş bilgi için ayrıca Bk.: İbn Sa'd (236/850), *Tabakât*, Thk.: Ali Muhammed Ömer, Mektebetü'l-Hancî, 1. Baskı, Kahire 2001, VI/454-456.
- [26] İbn Kesîr (774/1372), *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XI/576-577.
- [27] İbn Kesîr (774/1372), *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XI/577.

- [28] Muhammed Abid el-Cabirî, *İslam'da Siyasal Akıl*, Çev.: Vecdi Akyüz, Kitabevi, İstanbul 1997, s.283.
- [29] Krş.: Cabirî, *İslam'da Siyasal Akıl*, s. 658.
- [30] İbn Sa'd (236/850), *Tabakâtü'l-Kübrâ*, VII/96; el-Cabirî, *İslam'da Siyasal Akıl*, s. 535.
- [31] Watt'ın tarihselci bakış açısı hakkında geniş bilgi için Bk.: Hasan Hüseyin Adahoğlu, "William Montgomery Watt ve İlk Dönem İslam Tarihine Tarihselci Bakış", *İslâmî İlimler Dergisi*, 3/2 (Güz 2008), s. 33-46.
- [32] et-Taberî (310/922), *Târîhu'l-Rûsûl ve'l-Mülûk*, IV/269.
- [33] İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihaye*, XI/476.
- [34] İbn Sa'd (236/850), *Tabakât*, Beyrut trz., III/450, 485; İbn Asâkîr (571/1175), *Târîhu Medîneti Dimaşk*, thk. Ebû Saîd el-Amravî, Dâru'l-Fikr Beyrut 1995, XIV/111.
- [35] el-Belâzürî (279/892), *Ensâbu'l-Eşrâf*, Thk.: Süheyl Zekkar- Riyaz Zirikli, Dâru'l-Fikr, 1. Baskı, Beyrut 1996, III/371.
- [36] Bk.: İbn A'sam el-Kûfî (314/926), *el-Futûh*, III-IV/325-327.
- [37] Ali b. Hüseyin b. Ali el-Mesûdî (345/956), *İsbâtü'l-Vasiyye*, Beyrut 1988, s. 174.
- [38] Bk.: Meclisî (1110/ 1699), *Bihâru'l-Envâr*, Lübnan 1404, 45/201-219. Ayrıca Bk.: Hasan Kanaatlı, Murtaza Mutahhari'nin *İmam Hüseyin ve Kerbelâ* adlı eserine yazdığı Giriş (Çev.: Hasan Kanaatlı, Kevser yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2008), I/11.
- [39] Seyyid Ebû'l-Kasım Ali b. Musa b. Ca'fer b. Tavus (664/1243), *el-Melhûf ala Katli't-Tufûf*, Thk.: Şeyh Faris Tebrizîyan, Dâru'l-Üsve, Yr. 1414, s. 14-30.
- [40] Bk.: Ayetullah Kâşif-ül Ğita, *Yeryüzü ve Hüseyin Toprağı*, Çev.: Abdülbâkîy Gölpınarlı, Ca'ferî Mezhebi ve Esasları (Üçüncü Baskı, İstanbul 1979) adlı eserin ekinde, s. 128-140. Bu eserde Yer yüzü toprakları arasında Kerbelâ'nın yeri, ona secde etmenin önemi, toprağının suya atılıp içilmesinin hastaları tedavi ettiğine, bu topraktan tesbih yapılmasının önemi ve benzeri kutsallıklar üzerinde durulmaktadır.
- [41] Geçmişte ve günümüzde Hz. Hüseyin'in arkasından ağlamayı, mezarını ziyaret etmeyi sevap gören ve orayı ziyaret etmeyi zengin, fakir her müslümana vacip gören rivayetleri biraya toplayan eserler yazılmıştır. Bk.: Ebû'l-Kasım Cafer b. Muhammed İbn Kuleveyh el-Kummî (368/979), *Kâmilu'z-Ziyârât*, Dâru's-Sürûr, Beyrut 1997; Şeyh Müfid (413/1022), *Kitâbu'l-Mezâr*, Kum 1413; Musa Güneş- Cafer Bendiderya, *Kerbela Şehitlerine Ağlamak*, Kevser, İstanbul 1997, s. 118-19.
- [42] *Siyasî-İctimaî Hadiselerle Hadis Münasebetleri* adıyla yayımlanacak olan çalışmasının bu tür rivayetlerin analizine ayrılan Kerbelâ ve Hüseyin kısmından yararlanmama müsaade eden Sayın Hocam Mehmed Said Hatiboğlu'na teşekkür ediyorum.
- [43] İbn Sa'd (236/850), *Tabakât*, Thk.: Ali Muhammed Ömer, 1. Baskı, Kahire 2001, VI/417; Krş.: İbn Ebî Şeybe (235/849), *Musannef*, Thk.: Muhammed Avvame, Şirketu Dâru'l-Kible, Beyrut 2006, XXI/144-146. (Hadis no: 38521) .
- [44] Ahmed b. Hanbel (245/851), *Müsned*, 2. Baskı, Mekke 1994, III/242. İbn Sa'd, bu olayı Hz. Peygamber hem uykuda hem de uyanırken yaşandığını Hz. Ayşe'den iki ayrı rivayetle aktarmaktadır. Bk.: İbn Sa'd (236/850), *Tabakât*, VI/417.
- [45] Ebû'l-Kasım Süleyman b. Ahmed et-Taberânî (360/970), *Mu'cemu'l-Kebîr*, Thk.: Hamdi Abdülmecid es-Selefi, Mektebetü İbn Teymiyye, Kahire 1983, III/110. (Nu: 2807) .
- [46] et-Taberânî (360/970), *Mu'cemu'l-Kebîr*, III/112, 114 (Nu: 2813, 2817) . Krş.: III/115-116, 130-131, 144-145 (Nu: 2819, 2820, 2865-69, 2902; İbn Sa'd (236/850), *Tabakât*, VI/418-19; *Sahîh-i Buhârî Muhtasar Tecrid-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, Başkanlık Basımevi, 3. Baskı, Ankara 1974, VII, 253, Dipnot: 1.
- [47] Fazlur Rahman, *İslam*, Çev.: Mehmet Dağ-Mehmet Aydın, Selçuk yayınları, Genişletilmiş 2. baskı, İstanbul 1992, 329-330.
- [48] Mehmet Evkuran, "Hz. Ali'nin Teolojik Kimliği ve Din Anlayışının İlkeleri", II. Hz. Ali Sempozyumu, yayımlanmamış tebliği metni, s. 4.
- [49] Süleym b. Kays el-Hilâlî (76/695 ?), *Kitâbu Süleym b. Kays el-Hilâlî*, thk.: Muhammed Bakır el-Ensârî, Kum 1428, II/ 915-916. Süleym, Hicri birinci asırda yaşamış olsa dahi, eserinin içeriği sonraki dönemin izlerini taşımaktadır. Ancak bu konudaki bilgilerin Hicri ikinci asrın ikinci yarısına ait olması muhtemeldir.

- [50] Şii kaynaklar için Bk.: Kutbuddîn er-Ravendî (573/1177), *el-Harâic ve'l-Cerâih*, Kum 1409, I/252-254; Şeyh el-Müfid (413/1022), *el-İrşâd*, Kum 1413, II/20, 130; Meclisî (1110/1699), *Bihâru'l-Envâr*, Lübnan 1404, 45/227 vd. Sünnî rivayetler için Bk.: el-Mesûdî (345/956), *İsbâtu'l-Vasiyye*, s. 175-176.
- [51] Fazlur Rahman, *İslam*, Çev.: Mehmet Dağ-Mehmet Aydın, Selçuk yayınları, Genişletilmiş 2. baskı, İstanbul 1992, 328.
- [52] et-Taberî (310/922), *Tarîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, Beyrut trz., VI/ 218; el-Belazûrî (279/892), *Ensâbu'l-Esrâf*, Thk.: Süheyl Zekkar-Riyaz Zirikli, III/376-377; İbnü'l-Esîr (630/1223), *el-Kâmil*, Thk.: Ebû'l-Fidâ Abdullah el-Kadî, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1987, III/401-402; İbn Kesîr (774/1372), *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Thk.: Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, 1.Baskı, Kahire 1998, XI/510. Krş.: Hüseyin Algül, *Kerbelâ*, Ensar yayınları, İstanbul 2009, s. 105.
- [53] Muhammed Sadık Necmî, *Hicretten Saadete Sözleriyle İmam Hüseyin (a.s)*, Çev.: Fahrettin Altan, Kevser yayınları, 3. baskı, İstanbul 2007, s. 46-47.
- [54] 42. Şûra, 38. Krş.: Âl-i İmrân, 159.
- [55] Bk.: İbn Sa'd, *Tabakât*, VI/424-426
- [56] İbn Sa'd, *Tabakât*, VI/425.
- [57] İbn Sa'd, *Tabakât*, VI/428. Hz. Hüseyin'in öldürülmesinden sonra, ölüm haberini alan İbn Abbas ve Muhammed b. el-Hanefiyye, İbn Zübeyr'i onu ölüme sürüklemekle suçlamışlardır. İbn Zübeyr, onları sevmiyordu. Bk.: VI/452.
- [58] Bk.: Ebû Mihnef, *Maktelu'l-Huseyn*, trz. Yrz., s., 16-17
- [59] İbn Sa'd, *Tabakât*, VI/424
- [60] İbn Sa'd, *Tabakât*, VI/425
- [61] Hüseyin Algül, *Kerbelâ*, Ensar yayınları, İstanbul 2009, s. 112.
- [62] Nevbahtî ve Kummî, Şiî Fırkalar, Çev.: Hasan Onat, Sabri Hizmetli, Sönmez Kutlu ve Ramazan Şimşek, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2004, s. 108.
- [63] Murtaza Mutahharî, *İmam Hüseyin ve Kerbelâ*, Çev.: Hasan Kanaatlı, Kevser ve Değerler yayını, 3. baskı, İstanbul 2008, III/94.
- [64] Bu olay hakkında geniş bilgi için Bk.: Taberî, *Tarîhu'l-Umem ve'l-Mülûk*, VII/5-13; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, IV/117-118; İbn Sa'd, *Tabakât*, VI/65-68; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, II/299-300; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihaye*, VIII/216-221; Belazûrî, *Ensâbu'l-Esrâf*, V/344-345, 350-351.
- [65] Fazlur Rahman, *İslam*, Çev.: Mehmet Dağ-Mehmet Aydın, Selçuk yayınları, Genişletilmiş 2. baskı, İstanbul 1992, 328.
- [66] Bk.: Ebû Abdillâh Hakim en-Nisâbü'rî, *Müstedrek ala's-Sahîhayn*, Dâru'l-Harameyn, Kahire 1997, III/211 (Hadis nu: 4886) ; et-Tirmizî, *es-Sünen*, II/240, 307; Nureddin Ali b. Ebî Bekr el-Heysemî, *Buğyetu'r-Râid fî Tahkîki Mecmau'z-Zevâid*, Thk.: Abdullah Muhammed Dervîş, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1994, IX/297-323.